

УДК 159.9:504

Дарія Федоренко

**ПОТЕНЦІАЛ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
«МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ» ДЛЯ ВИХОВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ
КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ**

Сучасний стан формування екологічної культури старшокласників має характеризуватися модернізацією, наповненням новими авторськими технологіями, виховними методиками. Провідною тенденцією у розробці та використанні нових виховних методик, що спрямовані на виховання екологічної культури школярів є ідея використання міждисциплінарного підходу на різних уроках, спрямування всієї системи освіти на екологізацію свідомості. Ці процеси мають бути забезпечені чітким аналітичним супроводом, що має вказати, які дисципліни та на якому рівні можуть ефективно доповнювати цілісний процес виховання екологічної культури старшокласників, адже завдання, які мають бути спрямовані на вирішення екологічних проблем, вирішуються не в повній мірі.

На сьогодні, згідно із Концепцією екологічної освіти України [9], у загальноосвітньому навчальному закладі третього ступеню має бути забезпечено набуття старшокласниками поглибленого рівня екологічної освіти відповідно до спеціалізації. У цьому плані, на нашу думку, було б важливо формувати екологічну свідомість школярів на предметах, що входять до освітньої галузі «Мови і літератури», але, як свідчить аналіз підручників для старшої школи, тематика, яка мала б охоплювати відомості про екологію, систему екологічного виховання – в них є досить обмеженою.

Проблема формування екологічної культури особистості вивчалася різними науковцями. Серед них – А. Вербицький, О. Головова, Г. Путовіт, Н. Пустовіт, С. Совгіра, М. Труханова, О. Шумейко, Т. Юркова. Цей напрям віддзеркалений у останніх дисертаціях таких авторів, як Н. Єфіменко, Т. Кучай, О. Фастовець, Г. Ярчук [1; 8; 11; 12] та ін.

Мета статті: виявити потенціал навчальних предметів, що входять до освітньої галузі «Мови і літератури», з точки зору виховання екологічної культури учнів 10 класу.

До освітньої галузі «Мови та літератури» на сьогодні входить вивчення таких предметів, як «Українська мова», «Українська література», «Іноземні мови» (англійська, німецька, французька), «Світова література». Представимо докладно аналіз підручників з цих предметів, що є рекомендованими для вивчення Міністерством освіти і науки України, з точки зору виявлення їх існуючого потенціалу щодо виховання екологічної культури старшокласників.

У підручниках з української мови досить рідко можна спостерігати специфічні вправи, які б спрямовували учня до свідомого набуття відомостей про екологію, екологічну етику українського народу. Наприклад, у тексті «Куди пливе місто» з підручника «Українська мова» (О. В. Заболотний, В. В. Заболотний) [2] надаються певні відомості про зміну ставлення людини до природи, але спеціально підібраних вправ для розмірковування старшокласниками на екологічну тематику не підбрано.

Наприклад, існує текст «Подільські Товтри» [2, с. 97–98], в якому розкривається унікальність національного парку за своєю природою. Цей текст є насиченим термінологією, його важко переказувати, що, без сумніву, сприяє підвищенню рівня грамотності старшокласників, але не викликає емоційного відгуку. Цікавими у підручнику представлено емоційно-насичені тексти «Благословення сонцю» (За С. і А. Руденками) [2, с. 105], вірш «Світ який – мереживо казкове!» (В. Симоненко) [2, с. 117], «Бермудський трикутник» [2, с. 137], «Дніпро» (Р. Іванчук) [2, с. 145], «Перший весняний місяць» (За В. Скуратівським) [2, с. 151–152], «Рибальство» (За Г. Гориньом) [2, с. 160–161], «Рослинами до зірок» [2, с. 162–163] та ін.

Важливим для екологічного виховання старшокласників є і текст «Головний закон – у душі», одним із завдань для якого автори визначають: «Поміркуйте, чому в деяких людей переважає споживацьке ставлення до природи» [2, с. 27]. Також вважаємо вдало дібраним для виховання екологічної культури старшокласників текст «Комарівка» (За І. Нечуєм-Левицьким) [2, с. 126–127], до якого автори підручника підібрали такі запитання: «Чи вдалося автору передати любов до рідної землі? Як ви думаєте, які люди живуть серед такої краси?» [2, с. 126]. Цікавими є і вправи, дібрані до тексту «Відповідальність» (За Є. Гуцалом): «Доповніть усно переказ роздумом про відповідальність кожного за свої вчинки. Проілюструйте роздум прикладами з власного досвіду чи з життя героїв творів художньої літератури» [2, с. 170]. Важливим для системи екологічного виховання старшокласників є і повідомлення про діяльність Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України [2, с. 173–174], після якого автори підручника надають такі вправи: «Уявіть, що ви стали учасником міжнародної конференції з питань екології. Підготуйте розгорнуте повідомлення за планом, тезами або конспектом на дібрану самостійно тему чи одну із запропонованих тем: «Екологічна ситуація в Україні», «Природні ресурси мого населеного пункту», «Громадські екологічні організації», «Альтернативні види енергії», «Перспективи біологічного пального», а також такі вправи: «Підготуйте повідомлення за тезами чи конспектом у науковому стилі на одну з поданих тем: «Звичаї нашого народу», «Роль води в живих системах», «Світові природні ресурси...» [2, с. 174].

Такі вдало підібрані вправи, на жаль, є поодинокими, і саме тому, здійснивши аналіз підручників з української мови, ми можемо лише частково погодитися із думкою Н. Захарчук про те, що в підручниках з української мови рідко зустрічаються тексти і вправи з екологічної тематики [3]. Вважаємо, що у даному підручнику тексти на екологічну тематику існують у достатньому обсязі (тринадцять текстів на одну та дві сторінки, що від загального об'єму підручника – 233 сторінок – складає більш 10%), але кількість доцільно дібраних вправ до текстів для виховання екологічної культури учнів дійсно обмаль – лише для чотирьох текстів («Головний закон – у душі», «Комарівка», «Відповідальність», повідомлення про діяльність Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України) у підручнику з предмету «Українська мова» для 10 класу (О. В. Заболотний, В. В. Заболотний) є сім вдало підібраних вправ.

У підручнику «Українська література» учні 10 класу (авт. колл. – Г. Семенюк, М. Ткачук, О. Слоньовська та ін.) ознайомлюються із художніми творами письменників другої половини XIX – початку XX століть (Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Михайло Старицький, Борис Грінченко, Іван Карпенко-Карий, Марк Кропивницький, Іван Франко та ін.) [9]. Вважаємо, що у цьому підручнику, у порівнянні зі всіма іншими, з точки зору виховання екологічної культури представлено найбагатший матеріал. Розглянемо основні образи, представлені у системі взаємозв'язку «людина – природа», що зазвичай вивчають учні у 10 класі. Так, це, зокрема, описи природи у Нечуя-Левицького (вір «Кайдашева сім'я»), в яких виявляється виразна авторська позиція письменника, закоханого в рідний край [9, с. 28]. У підручнику також старшокласники ознайомлюються зі ставленням письменників до природи. Так, якщо у Б. Грінченка ставлення до природи характеризується сумом, перейманням за спостереженням, переживанням: «Поетична тональність Бориса Грінченка зазвичай мінорна» [9, с. 64], то вже під час вивчення творів Лесі Українки можна зустрітися із мажорними, світлими інтонаціями [9, с. 287].

Також це образи, які містяться у творах М. Старицького, в яких наголошується про його критичне ставлення до цивілізаційних здобутків [9, с. 101]. Інші образи, які розкрито у підручнику, – картини розкішної природи у гармонійному поєднанні із любовними почуттями у ліриці українського поета: «Ніч яка. Господи! Місячна, зоряна...», «На озері», «В садку» та ін. [9, с. 101].

У підручнику також наголошується на розквіті в українській поезії 70–90-х років XIX століття пейзажної, мариністичної лірики. Автори підручника докладно описують емоційне ставлення українських поетів до краєвидів українських земель, і акцентують увагу на творі Олени Пчілки «Думки-мережки» (1886). Перед старшокласниками постають і образи матері-землі, матері-природи, – первісного творчого начала як у житті

народу, так і окремої людини. Поряд із цим твором у підручнику виділяється і сонет поетеси «Діброва смутная вже листячко ронить», в якому порушено питання про діяльну любов до природи України, зв'язок вияву характерних рис людини із картинами природи.

Поетичні образи матері-природи з'являються і у Івана Манжури, зокрема, у його збірці поезій «Степові думи та співи» (1889). Старшокласники ознайомлюються із життям селян («На степу і в хаті»), а у творі «Думи» ліричний герой немовби розуміє ниву як живу істоту, зливається з нею: «Ми не ліниві хлібець святий працювати» [9, с. 115].

Незрівнянним майстром пейзажу в українській поезії у підручнику названий Яков Щоголев. Автори розкривають його ставлення до природи як до оберега людської душі, як храму. Багатогранним постають і образи степу – символу волі країни, краєвиди у його поезії одухотворені, естетизовані, персоніфіковані [9, с. 119].

Дещо інше ставлення до естетичного сприйняття природи представлено у підручнику через твори Павла Грабовського. Його громадянська позиція особливо виражена у своєрідній поетичній декларації революціонера «Я не співець чудовної природи»: «Де плачуть, там немає вже краси!» [9, с. 122]. Поряд із народнопісенними образами, традиційними епітетами, звертаннями («ластівочко-серце», «веснонько-красна» та ін.) у інших творах, зокрема, у пейзажній ліриці, П. Грабовський (вірші «До соловейка», «Весна, весна... Надворі май», «Осінь», «На селі», цикл «Веснянки» та ін.) розкрито образи, де життєрадісне зображення природи прориває тривожність поета про антигуманний світ [9, с. 123].

У підручнику увагу старшокласників націлено на вивчення творчості Івана Франка, зокрема, його циклу «Веснянки». У цьому циклі мотиви весняного пробудження природи органічно поєднуються із пробудженням людини. Образи, що представлені у творчості І. Франка – алегоричні і символічні: «образ весни, громовиці, сонця, сіяча розгортаються як символ пробудження нових сил у суспільстві. Зустрічаючись з весною, відступає зима, нічого не може вдіяти її син Сніговій та внуки Приморозки» [9, с. 136]. Автори підручника звертають увагу на картини весняного передгрозя, образи матері-землі, яка, у свою чергу, окреслюється через образи лану, ниви. Підкреслюючи моменти у творах І. Франка, що персоніфікують природу, Всесвіт, автори вказують на те, що поет застосовував психологічний паралелізм – переносив явища природи на світ буття людини [9, с. 159]. Це твори: «Зелений явір, зелений явір», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», «Червона калина, чого в лузі гнешся?», «Ой ти, дубочку кучерявий» та ін.

У творах М. Коцюбинського підкреслено закоханість до диких місць первозданної природи, до гірських країв, де проживають гуцули, до їх піклування про худобу («Тіні забутих предків»). Цікавими є образи у творі «Intermezzo»: залізної руки міста (потяг), жайворонка (пробудження,

натхнення, єднання землі з небом), зозулі (пророцтво на багатоліття), сонця (образ вічності й космічної енергії, сили), ночі (символ краси, одухотвореності, присутності Бога) та ін. Відмінними від всіх інших, постають образи природи у творі-акварелі «На камені», в якому автор змушує відчувати зміни на морі, скаженість морського шторму, туман від солоних бризок тощо. Такий словесний опис, названий мариністичним пейзажем, є гранично наближеним до відповідних йому акварельних пейзажів у живописі [9, с. 201].

Під час читання і аналізу соціально-психологічної повісті «Земля» (Ольга Кобилянська) старшокласники зустрічаються із зіставленням цивілізації і природи, байдужістю до природи і містичним її сприйманням. Автори підручника вказують на те, що персонажі О. Кобилянської перебувають у вічному циклічному колообігу життя людей на землі, у світі, що несе у собі красу, гармонію і таїну минулого і майбутнього. Автори обстоюють думку про те, що загалом земля несе позитивну енергію для людини, проте в силу збігу антигуманних суспільних та особистісних чинників у характері людини відбуваються негативні зміни [9, с. 232]. Письменниця у цьому творі також відтворила жахливий процес нищення пралісу в буковинських Карпатах, при цьому гірські дерева порівняла із церквою, а також зобразила їх як живих людей, що є наділеними здатністю спостерігати, мислити, відчувати сум і страх. Автори підручника вказують на те, що О. Кобилянська використала гіперболізовану персоніфікацію, і саме через це рослини постали не просто живими людьми, а неначе організованою громадою, вищою спільнотою [9, с. 244].

Аналізуючи розмаїття образів, розкритих у творах Лесі Українки, автори підручника зауважували, найчастіші образи, які вміщено у її творчості, перейняті своєрідним космізмом, символічністю. Так, зорі виступають символом високого, чистого начала, хмари виступають символом дум, море – символом свободи, хвиля – як можливість вибору, як заклик до руху, троянда – як символ краси, молодості, провідна зірка – символ служіння Україні тощо. В цілому автори підручника звертають увагу на те, що Леся Українка підносить почуття щирої любові до рідної природи, персоніфікує її у образах Водяника, Русалок, Мавки, Лісовика (драма-феєрія «Лісова пісня») та ін., зображує морську стихію, захоплюється її красою (цикл «Подорож до моря»), збагачує українську пейзажну лірику картинами інших країн – Італії, Східних Альп і Єгипту [9, с. 291].

Отже, ознайомлюючись із підручником «Українська література», можна переконливо засвідчити, що ті образи-символи, пейзажні образи, із якими стикаються старшокласники, можуть емоційно впливати на розвиток екологічної свідомості, виховувати екологічну поведінку. Це може забезпечити виховання екологічної культури на екофільних традиціях українського народу, адже при поступовому усвідомленні української

літератури на зламі XIX–XX століть старшокласниками пропонується унікальна традиція, що критикує цивілізацію, жагу людини до збагачення від неврівноваженого користування природними ресурсами.

У підручнику для 10 класу «Англійська мова» (О. Д. Карп'юк) [4] для виховання екологічної культури старшокласників вважаємо важливою тему «Чи є Земля в небезпеці?» [4, с. 92–110]. У темі є спеціальні вправи, спрямовані на візуальне сприйняття небезпек (посуха, повінь, торнадо, тайфун, цунамі, голод, виверження вулкана, землетрус, лісова пожежа). Також у цій темі вміщено вправи на читання текстів, які зображені на фотографіях. У цій темі вміщено для читання текст, який демонструє наслідки екологічних катастроф, що спричинені діяльністю людини в Україні за останній час: «За останні 50 років багато лісів в Карпатах були вирубані... Ось чому у нас так багато проблем з повенями в цій галузі... Безвідповідальне ставлення до нього може призвести до жахливих результатів» [4, с. 93].

Дещо по-іншому викладено матеріал у підручнику для 10 класу «Німецька мова» (Сотникова С. І.) [10]. Безпосередньо відомостей про екологію, про екологічну культуру у підручнику немає, але існують дві теми (45 тема «Німецькі пейзажі» [10, с. 114–116]; 54 тема «Україна моя рідна країна» [10, с. 141–143]), в яких є певні вправи з використанням тематики природи. Їх суттєвим недоліком ми вважаємо їх обмеженість та слабкий зв'язок із провідними завданнями екологічного виховання.

Схожим є за рівнем потенціал поданого матеріалу (з точки зору виховання екологічної культури) у підручнику для 10 класу «Французька мова» (Ю. М. Клименко) [5]. Автор не приділяє уваги будь-яким екологічним відомостям, але у підручнику скорочено надається опис територій французьких та українських земель, представлено фотографії, що зображують мальовничість французької (урок 6) «Франція» [5, с. 201] та української природи «Україна» (урок 7) [5, с. 237–242].

У підручнику для 10 класу «Зарубіжна література» (Ю. І. Ковбасенко) [6] надано тексти, що змушують старшокласників замислюватися над проблемами ставлення окремих учених до самої природи людського походження, впливу людини на оточуюче середовище. Зокрема, у підручнику підкреслюється, що значний вплив на ідеологічну ситуацію XIX ст. здійснили відкриття й концепції Чарльза Дарвіна [6, с. 13].

Показовим є те, що за допомогою цього підручника старшокласники мають ознайомитися із твором «Червоне і чорне». В ньому французький письменник – Анрі Марі Бейль Стендаль – підкреслив уявлення людей щодо природокористування, отримання економічних вигод від краси землі [6, с. 43]. Саме ця інформація, на нашу думку, надає можливість старшокласникам зрозуміти, де є межа, що виділяє близькі за зовнішнім виявом, але різні за внутрішнім змістом типи екологічної поведінки – між екологічно доцільною поведінкою та екологічно виправданою поведінкою.

Процесу екологічного виховання старшокласників також сприяє і вивчення творчості класика французької і всесвітньої літератури – Шарля Бодлера, що наводив зв'язок гідності людини із її гідним існуванням у природі, вплив технічного прогресу та його наслідки на духовність у суспільстві [6, с. 206].

Але особливу роль для процесу виховання екологічної культури старшокласників мають і твори Волта Вітмена «Листя трави». Так, у підручнику відведено місце відомостям про вплив трансценденталізму на творчість відомого американського поета. У такому ракурсі знання з зарубіжної літератури розглядаються не лише з позицій літературознавства, але мають перехідний місток до екологічної етики, до прийняття людини себе як частки Всесвіту, які через художнє слово викривають основні проблеми у взаємозв'язку між моральним спустошенням людини і спустошенням природи, оточуючого середовища [6, с. 189].

Отже, аналіз підручників для 10 класу з освітньої галузі «Мови та література» з позицій виявлення їх потенціалу для виховання екологічної культури показав, що високі можливості має підручник «Українська література». Досить обмежено представлено матеріал для виховання екологічної культури старшокласників у підручниках «Німецька мова», «Французька мова». Враховуючи такий стан, вважаємо, що цей аналіз має використовуватися у загальноосвітніх навчальних закладах сучасними педагогами, адже для подолання кризи екологічної свідомості у суспільстві необхідно запроваджувати міцні міжпредметні зв'язки.

Перспективами подальшого дослідження є розробка специфічних виховних методик для підвищення рівня екологічної культури старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Н. П. Єфіменко. – Х., 2000. – 18 с.
2. Заболотний О. В. Українська мова. 10 клас. Рівень стандарту : [підручник] / Заболотний О. В., Заболотний В. В. – К. : Вид-во «Генеза», 2010. – 223 с.
3. Захарчук Н. Шляхи формування системи екологічних знань старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу / Н. Захарчук. – Загл. з екрану. – 21.07.2014. – Режим доступу : <https://www.mysciencework.com/publication/file/2330225/>
4. Карп'юк О. Д. Англійська мова : підручник для 10-го класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту. – Тернопіль : «Видавництво «Астон», 2010. – 224 с.: іл.
5. Клименко Ю. М. Французька мова. Підручник для 10 класу загально-

- освітніх навчальних закладів (друга іноземна мова, шостий рік навчання) : Рівень Стандарт / Клименко Ю. М. – К. : Вид-во «Генеза», 2010. – 280 с.: іл.
6. Ковбасенко Ю. І. Зарубіжна література : підручник для 10 кл. загальноосвіт. навч. закладів (рівень стандарту) / Ю. І. Ковбасенко. – К. : Грамота, 2010. – 280 с. : іл.
 7. Концепція екологічної освіти України (Затверджено Рішенням Колегії МОН України № 13/6-19 від 20.12.01.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-148B3B2021C2C/list-B407A47B26> – Дата звернення: 07.03.2014. – Загл. з екрану.
 8. Кучай Т. П. Підготовка майбутніх учителів в університетах Великої Британії до екологічного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Т. П. Кучай. – К., 2010. – 20 с.
 9. Семенюк Г. Ф. Українська література : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : профільний рівень / Г. Ф. Семенюк, М. П. Ткачук, О. В. Слоньовська та ін. ; за заг. ред. Г. Ф. Семенюка. – К. : Вид-во «Освіта», 2010. – 416 с.
 10. Сотникова С. І. Німецька мова : підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів (друга іноземна мова, шостий рік навчання): рівень стандарту, академічний рівень / С. І. Сотникова ; [2-ге вид., випр. і доп.]. – Харків : ХКФ «Глобус», 2010. – 224 с.
 11. Фастовець О. О. Екологічна підготовка майбутніх менеджерів з туризму у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / О. О. Фастовець. – К., 2008. – 20 с.
 12. Ярчук Г. В. Екологічна парадигма у формуванні світоглядно-моральних цінностей студентів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : 09.00.10 / Геннадій Васильович Ярчук. – К., 2009. – 16 с.